

COLOFON

De Onderwijsraad is een onafhankelijk adviescollege, opgericht in 1919. De raad adviseert, gevraagd en ongevraagd, over hoofdlijnen van het beleid en de wetgeving op het gebied van het onderwijs. Hij adviseert de ministers van Onderwijs, Cultuur en Wetenschappen en van Landbouw, Natuurbeheer en Visserij. De Eerste en Tweede Kamer der Staten-Generaal kunnen de raad ook om advies vragen. Gemeenten kunnen in speciale gevallen van lokaal onderwijsbeleid een beroep doen op de Onderwijsraad.

De raad gebruikt in zijn advisering verschillende (bijvoorbeeld onderwijskundige, economische en juridische) disciplinaire aspecten en verbindt deze met ontwikkelingen in de praktijk van het onderwijs. Ook de internationale dimensie van educatie in Nederland heeft steeds de aandacht.

De raad adviseert over een breed terrein van het onderwijs, dat wil zeggen van voorschoolse educatie tot aan postuniversitair onderwijs en bedrijfsopleidingen.

De producten van de raad worden gepubliceerd in de vorm van adviezen, studies en verkenningen. Daarnaast initieert de raad seminars en website-discussies over onderwerpen die van belang zijn voor het onderwijsbeleid.

De raad bestaat uit zeventien leden die op persoonlijke titel zijn benoemd.

Werkprogramma van de Onderwijsraad 2002, uitgebracht aan de Minister van Onderwijs, Cultuur en Wetenschappen.

Nr. 20010449/655, 14 september 2001

Uitgave van de Onderwijsraad, Den Haag, september 2001

Bestellingen van publicaties:

Onderwijsraad

Nassaulaan 6

2514 JS Den Haag

email secretariaat@onderwijsraad.nl

(070) 310 00 00 of via de website www.onderwijsraad.nl

© Onderwijsraad, Den Haag

Alle rechten voorbehouden. All rights reserved.

INHOUDSOPGAVE

1.	INLEIDING	3	
2.	TAKEN EN WERKWIJZE	4	
2.1	Algemeen	4	
2.2	Taken	4	
2.3	Werkwijze	5	
3.	OVERZICHT VAN HET WERKPROGRAMMA 2002-2003	7	
3.1	Inleiding	7	
3.2	Overzicht van de eerste tranche van adviesaanvragen	8	
3.2.1	<i>Marktwerking</i>	8	
3.2.2	<i>Deregulering, beleidsvoerend vermogen, organisatie en leren</i>		10
3.2.3	<i>Civil society</i>		
	10		
3.2.4	<i>Kennisintensivering</i>	12	
3.2.5	<i>Competenties en curriculum</i>	13	
3.2.6.	<i>Organisatie van leertrajecten</i>	15	
3.2.7	<i>Speciale groepen</i>		
	16		
	Bijlage 1: Overzicht raadsleden per 1 januari 2001	18	
	Bijlage 2: Overzicht medewerkers secretariaat per 1 september 2001	20	
	Bijlage 3: Mogelijke adviesonderwerpen zoals neergelegd in de brief d.d. 12 juli 2001 van de minister van Onderwijs, Cultuur en Wetenschappen	21	

1. INLEIDING

Voor u ligt het werkprogramma van de Onderwijsraad voor de periode 2002. Hierin zijn de adviesonderwerpen opgenomen die de minister van Onderwijs, Cultuur en Wetenschappen en de minister van Landbouw, Natuurbeheer en Visserij van belang achten bij het bepalen van het onderwijsbeleid in Nederland. Het werkprogramma bevat naast nieuwe adviesonderwerpen ook onderwerpen uit het werkprogramma 2001 die in 2002 aan de orde zullen komen.

De Onderwijsraad heeft in 2000 overeenkomstig het bepaalde in artikel 28, tweede lid van de Kaderwet adviescolleges (Stb. 378) een evaluatieverslag opgesteld.¹ Daarnaast heeft de minister van Onderwijs, Cultuur en Wetenschappen een commissie ingesteld onder leiding van dr. H.H.F. Wijffels, die als opdracht kreeg om een profiel te schetsen voor de Onderwijsraad in de periode 2001-2004. De commissie heeft haar rapport in oktober 2000 uitgebracht.² Deze documenten, alsmede de reactie van de minister terzake zijn voor de met ingang van 1 januari 2001 nieuw aangetreden raad aanleiding geweest om zich te bezinnen over de programmering en haar werkwijze.

Deze bezinning heeft onder meer geleid tot een programmering zoals neergelegd in dit werkprogramma. Het programma bevat een aantal grote thema's die naar het oordeel van de raad van belang zijn voor de ontwikkelingen van het onderwijs. Daarbinnen zijn één of meer onderwerpen opgenomen die voor nadere advisering in aanmerking komen. Wel moet worden opgemerkt dat in 2002 sprake zal zijn van een nieuw kabinet, hetgeen ertoe kan leiden dat nieuwe adviesonderwerpen aan het werkprogramma van de raad kunnen worden toegevoegd.

De indeling van het werkprogramma is als volgt. In hoofdstuk 2 wordt aandacht geschonken aan de taken en de werkwijze van de raad. Hoofdstuk 3 bevat een toelichting op de afzonderlijke thema's en adviesonderwerpen daarbinnen.

In de bijlagen zijn toegevoegd een overzicht van de samenstelling van de raad en van het secretariaat, alsmede het overzicht van mogelijke adviesonderwerpen zoals neergelegd in de brief d.d. 12 juli 2001 van de minister van Onderwijs, Cultuur en Wetenschappen.

¹ Onderwijsraad, Evaluatieverslag *Raad in beweging; evaluatie van de Onderwijsraad 1997-2000*, Den Haag, januari 2001.

² Commissie Wijffels, Advies *Een raad voor het leren, profiel voor de Onderwijsraad 2001-2004*, Den Haag, 27 oktober 2000.

2. TAKEN EN WERKWIJZE

2.1 Algemeen

De Onderwijsraad is een onafhankelijk adviesorgaan van de Regering ex artikel 79 van de Grondwet op het terrein van het onderwijs. Hij is ingesteld bij wet van 15 mei 1997 (Wet op de Onderwijsraad, Stb. 220).

De Kaderwet adviescolleges biedt het wettelijk kader waarbinnen de raad zijn adviestaak uitoefent. Deze wet bevat algemene regels met betrekking tot onder meer zijn instelling, samenstelling en werkwijze. In aanvulling daarop zijn in de genoemde instellingswet de omvang en de taak van de Onderwijsraad geregeld.

2.2 Taken

Volgens artikel 2 van de Wet op de Onderwijsraad heeft de raad tot taak de regering en beide Kamers der Staten-Generaal te adviseren over hoofdlijnen van het beleid en de wetgeving op het terrein van het onderwijs. Dit geschiedt op basis van een door de minister van Onderwijs, Cultuur en Wetenschappen vastgesteld werkprogramma³.

Advisering over hoofdlijnen van het beleid en de wetgeving kan op verschillende momenten

in de beleidscyclus. In dat verband kan onderscheid worden gemaakt tussen beleidsontwikkellende en beleidsreactieve advisering. Van het eerste type advisering is sprake wanneer er nauwelijks nog concrete beleidsvoornemens zijn. Beleidsreactieve advisering is gericht op reeds ontwikkelde beleidsvoornemens die zijn neergelegd in beleidsnota's en in ontwerp-wet- en regelgeving. Het onderscheid beleidsontwikkellend/-reactief betekent overigens niet dat bij reactieve advisering geen beleidsontwikkellende aspecten aan de orde komen.

De tweede wettelijke taak is de minister van Onderwijs, Cultuur en Wetenschappen en de minister van Landbouw, Natuurbeheer en Visserij desgevraagd te adviseren over de toepassing van wetten, algemene maatregelen van bestuur en ministeriële regelingen op het terrein van het onderwijs. Het betreft hier concrete beslissingen van de minister jegens school- of instellingsbesturen of jegens individuele belanghebbenden om een afwijking toe te staan van vigerende wet- en regelgeving. Advisering over toepassing is ook aan de orde wanneer de minister overweegt gebruik te maken van zijn

³Dit laat onverlet dat de Onderwijsraad op grond van artikel 18 van de Kaderwet adviescolleges de minister ook uit eigen beweging kan adviseren.

bevoegdheid om aan een school of instelling een bekostigingssanctie op te leggen. Advisering vindt plaats indien van de zijde van de minister aan een advies daadwerkelijk behoefte bestaat.

De derde taak is advisering aan gemeentebesturen over aangelegenheden van gemeentelijk onderwijsbeleid. Het betreft hier advisering ter oplossing van geschillen tussen een gemeentebestuur en een of meer schoolbesturen over de wijze waarop het desbetreffende gemeentebestuur gebruik wenst te maken van zijn bevoegdheid op het terrein van de huisvesting van scholen voor primair en voortgezet onderwijs, het onderwijsachterstandenbeleid, het onderwijs in allochtone levende talen en de schoolbegeleiding. De raad beziet het desbetreffende voorgenomen gemeentelijke besluit in relatie tot de vrijheid van richting en inrichting. Daarbij kan ook worden betrokken de vraag of met het besluit geen afbreuk zal worden gedaan aan het beginsel van gelijke behandeling van openbaar en bijzonder onderwijs.

De raad richt zich bij de vervulling van zijn taken op fundamentele vraagstukken waarvoor het onderwijs zich gesteld ziet, zowel vraagstukken van onderwijsinterne aard als vraagstukken die de wisselwerking tussen onderwijs en maatschappij betreffen. Aspecten die bij zijn advisering aan de orde komen zijn onder meer toekomstgerichtheid (middellange termijn), integraliteit, bestuurlijke vernieuwing en aandacht voor transformatie- en implementatieprocessen in (onderwijs)instellingen.

2.3 Werkwijze

In de Kaderwet adviescolleges wordt globaal de werkwijze van de adviescolleges bepaald. Deze wet geeft de mogelijkheid (artikel 21) dat een adviescollege zijn werkwijze nader kan vaststellen in een Reglement van Orde. De Onderwijsraad heeft in zijn vergadering van 10 januari 1997 zijn Reglement van Orde vastgesteld.

De raad komt regelmatig volgens een vast vergaderschema voltallig bijeen. Ter voorbereiding van de concept-adviezen vindt over de adviesonderwerpen overleg plaats in door de raad daartoe ingestelde ad hoc commissies. Alle concept-adviezen worden in de raadsvergaderingen besproken en vastgesteld.

Hoewel de raad breed is samengesteld, kan - gelet op de aard van de adviesonderwerpen - inschakeling van specifieke deskundigheid noodzakelijk zijn. Ten behoeve van de adviesvoorbereiding is de werkwijze van de raad erop gericht ook de opvattingen van het onderwijsveld over bepaalde onderwerpen bij

de behandeling van een adviesthema te betrekken. Voeling met de dagelijkse praktijk is een voorwaarde om adequaat te kunnen adviseren. Ook door het toevoegen van externe (praktijk-) deskundigen aan ad hoc commissies worden deze opvattingen gearticuleerd.

Daarnaast worden bij het voorbereiden van adviezen ook andere instrumenten gebruikt om de stem van de praktijk te laten doorklinken. Zo organiseert de raad hoorzittingen, expert meetings en rondetafelgesprekken, waarbij mensen uit de dagelijkse praktijk van het onderwijs suggesties kunnen doen over oplossingen voor bepaalde problemen dan wel toetsen of de door de raad aangedragen oplossingen praktisch uitvoerbaar zijn. Ook worden communicatiemiddelen ingezet als de website van de Onderwijsraad (www.onderwijsraad.nl). Via dit medium kan niet alleen informatie over de raad worden gegeven, maar kunnen ook anderen hun opvattingen over het onderwijs en het onderwijsbeleid aan de raad kenbaar maken. Bij de behandeling van adviesonderwerpen in het kader van dit werkprogramma zal van deze instrumenten gebruik worden gemaakt.

Verder stelt de raad ter voorbereiding van mogelijke adviesaanvragen verkenningen op. Langs deze weg worden maatschappelijke ontwikkelingen of trends geanalyseerd die van belang zijn op een (her-)bezinning op de rol, de positie, en de inrichting van educatie met het doel het mogelijk maken van een passende adviesaanvraag. De raad heeft voor de komende periode een aantal verkenningen in voorbereiding.

Naast adviezen en verkenningen wordt een derde groep 'producten' gevormd door studies. Deze studies zijn ondersteunend voor adviezen of verkenningen. Als voorbeeld van een dergelijke studie kan worden genoemd *Onderwijs in de markt*, die op 9 oktober 2001 tegelijk met andere publicaties wordt uitgebracht.

Wat de samenwerking met andere adviesraden betreft voorziet de Kaderwet erin dat adviescolleges ook gezamenlijk advies kunnen uitbrengen. In goed overleg met de betrokken adviesraad wordt in voorkomende gevallen aan deze samenwerking vorm en inhoud gegeven. Zo zal in het kader van dit adviesprogramma onder meer met de Adviesraad voor het Wetenschaps- en Technologiebeleid (AWT) worden samengewerkt. Ook zijn er onderwerpen die mogelijk raakvlakken hebben met adviesprojecten met andere adviesraden, zoals de Raad voor Maatschappelijke Ontwikkeling (RMO) en de Raad voor het Openbaar Bestuur (ROB).

3. OVERZICHT VAN HET WERKPROGRAMMA 2002

3.1 Inleiding

Het werkprogramma 2002 bevat een aantal nieuwe adviesonderwerpen, die door de minister van Onderwijs, Cultuur en Wetenschappen, en mede namens zijn ambtgenoot van het ministerie van Landbouw, Natuurbeheer en Visserij, in zijn brief van 12 juli 2001 aan de Onderwijsraad heeft voorgelegd. Deze onderwerpen zijn ondergebracht in de volgende thema's:

1. Marktcoördinatie;
2. Deregulering, beleidsvoerend vermogen, organisatie en leraren;
3. Civil society;
4. Kennisintensivering;
5. Competenties en curriculum;
6. Organisatie van leertrajecten en
7. Speciale groepen.

Deze thema's moeten mede worden gezien tegen de achtergrond van een aantal door de raad geïnitieerde verkenningen die in de loop van 2002 zullen worden afgerond. Bij de verschillende thema's wordt aan deze verkenningen gerefereerd. De verkenningen zullen onderwerpen indiceren die voor nadere advisering in aanmerking kunnen komen. Het is dan ook vooralsnog niet duidelijk welke mogelijke - in bovengenoemde brief genoemde - onderwerpen ook daadwerkelijk voor nadere advisering in aanmerking kunnen komen. Wel kan een aantal onderwerpen worden geïndiceerd waarvan nu reeds is te voorzien dat deze op de middellange termijn voor het onderwijs een rol zullen spelen. De raad heeft bij zijn prioritering van de adviesonderwerpen in het kader van zijn werkprogramma 2002 hiermee rekening gehouden. In een bijlage bij dit programma zijn de in deze brief opgenomen mogelijke onderwerpen weergegeven. Over de termijnstelling en over de concretisering van de adviesvragen zal nader overleg met het ministerie van OCenW plaatsvinden. In voorkomende gevallen zullen, wanneer sprake is van onderwerpen die ook betrekking hebben op andere beleidsterreinen dan onderwijs, ook de relevante ministeries bij de concretisering van de adviesvraag worden betrokken. De aangegeven termijnen moeten als indicatief worden gezien. Bij de beschrijving van de verschillende onderwerpen is indien mogelijk en van toepassing aangegeven op welke wijze de stem van de praktijk bij de adviesvoorbereiding wordt betrokken (inschakeling externe deskundigheid, hoorzittingen, expert meetings en rondetafelgesprekken) dan wel of sprake zal zijn van een voorbereidende studie door externe deskundigen. Voorts zal ook het kabinet dat volgend jaar na de verkiezingen aantreedt aan de raad nieuwe adviesvragen moeten kunnen voorleggen, waarvoor in de programmering ruimte is gecreëerd.

Naast bovenbedoelde adviesonderwerpen bevat het werkprogramma ook een aantal onderwerpen die voortkomen uit het werkprogramma 2001. De termijn van advisering is hierbij afhankelijk van het bestuurlijk voortraject. In een aantal gevallen is advisering eerst mogelijk nadat een externe (voorbereidings-)commissie voorstellen heeft ontwikkeld, zoals bijvoorbeeld de commissie Kerndoelen. Deze adviesonderwerpen zijn ondergebracht bij de verschillende thema's.

De in de volgende paragraaf weergegeven adviesonderwerpen zijn een eerste tranche van de in de brief van de minister genoemde thema's en onderwerpen. In een tweede tranche zullen verschillende van de verder genoemde adviezen aan bod kunnen komen. Tussentijdse aanvulling van het programma kan ertoe leiden dat de raad tot een andere prioriteitsstelling besluit dan in het onderhavige werkprogramma is aangegeven, dan wel in overleg met de betrokken bewindslieden besluit ten aanzien van een bepaald adviesonderwerp af te zien van advisering. Medio 2002 zal in de raad een nadere tranchering respectievelijk update van het werkprogramma plaatsvinden. Het werkprogramma wordt gekenmerkt door een dynamisch karakter.

3.2 Overzicht van de eerste tranche van adviesaanvragen

3.2.1. Marktwerking

Marktwerking als toedelingsmechanisme krijgt een systematischer plaats in het onderwijsbeleid. Het inzetten van marktwerking op geëigende plaatsen kan voordelen opleveren. Verschijnselen als de groei van privaat en commercieel onderwijs, concurrerend met het publieke aanbod, nieuwe media die alternatieve leermogelijkheden bieden, internationale concurrentie van onderwijsaanbieders, al dan niet via ICT, het betrekken van het mededingingsbeleid op publiek bekostigde onderwijsinstellingen, het inkopen of uitbesteden van onderwijstaken door instellingen en de samenwerking van publieke onderwijsinstellingen met private, commerciële partners zijn illustratief. Deze en soortgelijke verschijnselen doen zich in alle onderwijssectoren voor. Ze plaatsen de relatie tussen onderwijs, overheid en markt in een nieuw perspectief.

De minister van Onderwijs, Cultuur en Wetenschappen heeft in 2000 de Onderwijsraad gevraagd om marktwerkingsverschijnselen als hierboven gesignaleerd in kaart te brengen, om trends en ontwikkelingen op te sporen die zich hierbij in de komende tien jaar kunnen voordoen en om vragen en dilemma's bij deze ontwikkelingen aan de orde te stellen.⁴ De raad heeft in 2001 de verkenning *De Markt Meester? Een verkenning naar marktwerking in het onderwijs* uitgebracht. Deze verkenning is uitgemond in een identificatie van

⁴ Adviesaanvraag *Aspecten van marktwerking in het onderwijs*, BOA/BAG/2000/17422, 4 mei 2000.

belangwekkende thema's voor nadere advisering. De thema's kunnen worden gegroepeerd rond de algemene beleidslijnen ten aanzien van marktwerking:

- thema's die te maken hebben met de regulering van het onderwijsaanbod,
- thema's die de regulering van de markt aan aanbod- respectievelijk vraagkant betreffen,
en
- thema's die met de bekostiging van onderwijs verband houden.

Tegelijkertijd heeft de raad zijn advies *Publiek onderwijs en private middelen* uitgebracht, hetgeen als een eerste uitwerking van een van de thema's moet worden gezien. Een en ander heeft ertoe geleid dat in het kader van het werkprogramma 2002 met name *het realiseren van een meer open toetreding, de aanbodsvariëteit, de plaats van extern leeraanbod en de keuzevrijheid van onderwijsdeelnemers en daarmee samenhangend de informatievoorziening ten behoeve van (potentiële) deelnemers* als adviesthema aan de orde zal komen.

Ter toelichting op dit thema kan het volgende worden opgemerkt:

De verruiming van toetredingsmogelijkheden tot de onderwijsmarkt is in diverse opzichten voor marktwerking van belang. Een dergelijke verruiming blijkt in het Nederlandse stelsel niet te worden gerealiseerd, integendeel. Dit maakt dat in uiteenlopende onderwijssectoren van vrije keuze aan de vraagkant en van concurrentie aan de aanbodkant van de markt onvoldoende sprake is. Deze situatie kan ongewenste consequenties hebben. In een gesloten markt blijken aanbieders eerder in werving en selectie van hun deelnemersgroepen te investeren dan in kwaliteitsverhoging of innovatie, en bovendien ontstaan risico's voor de toegankelijkheid van het onderwijs. Verder kan een gesloten markt ertoe leiden dat aanbieders die een kwalitatief minder aanbod leveren, desalniettemin op afname van hun product en op voortbestaan kunnen rekenen. Een adequaat marktwerkingsbeleid blijkt een zekere overcapaciteit binnen het stelsel te veronderstellen, wat een verruiming van toetredingsmogelijkheden impliceert. Overcapaciteit gaat echter in tegen de eisen van doelmatigheid waaraan het onderwijs moet voldoen. Bij de uitwerking van dit thema moet nagegaan worden of, en hoe, de openheid van de onderwijsmarkt kan worden verruimd op manieren die de doelmatigheid van het stelsel niet al te zeer onder druk zetten.

Voor alle onderwijssoorten geldt dat slechts een heel geringe variatie in programma's en aanbodmodaliteiten wordt geboden. De 'school' is overwegend een gestandaardiseerde school. Het zou een uitdaging zijn om deze variatie te bevorderen, zodat onderwijsinstellingen daadwerkelijk ruimte krijgen hun aanbod te flexibiliseren en op de individuele en maatschappelijke vraag af te stemmen. Er zijn voldoende binnenlandse en buitenlandse voorbeelden van variatie.

In samenhang daarmee zal ook de rol van de overheid als informatieverschaffer aan de orde komen. Er bestaat onder meer onduidelijkheid over deze rol, onzekerheid over de kwaliteiten waarover informatie gegeven zou moeten worden en onduidelijkheid over hoe de informatie voor specifieke doelgroepen toegankelijk gemaakt kan worden. Deze onduidelijkheid zal naar verwachting toenemen in een onderwijsstelsel waarin deregulering wordt doorgevoerd en waar nieuwe aanbieders en nieuw aanbod de markt veroveren. De vraag hierbij is welke strategieën denkbaar zijn om diversificatie binnen het stelsel in een transparante informatiesystematiek te vangen.

→ *Termijn: derde kwartaal 2002*

3.2.2. Deregulering, beleidsvoerend vermogen, organisatie en leren

Nog in 2001 zal de raad een advies afronden over de bestuurlijke inrichting en het beleidsvoerend vermogen van het funderend onderwijs. Daarnaast is door de Onderwijsraad een verkenning *Scholen als kennisonderneming* gestart. In deze verkenning zullen aspecten aan de orde komen zoals een actieve opstelling van leraren, nieuwe vormen van 'schoolvorming' door leraren en intensivering van het intern competentiebeleid van scholen. Ook wordt ingegaan op een nieuwe balans tussen verschillende veranderings- en sturingsstrategieën met daarbij onder andere aandacht voor het voorkomen van ongewenste aspecten van outputsturing. Goed denkbaar is dat naar aanleiding hiervan nieuwe en/of nadere adviesonderwerpen kunnen worden geformuleerd. Welke dat zijn kan niet eerder worden bepaald dan na het uitbrengen van met name de verkenning. Deze laatste indiceert thema's die voor het toekomstig onderwijsbeleid van belang kunnen zijn. De verkenning zal uitmonden in adviesaanvragen voor de tweede tranche.

→ *Termijn verkenning: tweede kwartaal 2002*

3.2.3. Civil society

De raad heeft in voorbereiding het thema 'civil society', welk onderwerp moet worden gezien als een balans tussen/aanvulling op overheid en markt. De raad gaat in zijn advisering uit van drie met elkaar samenhangende uitgangspunten: de optiek van de staatsverantwoordelijkheid, een passende marktwerking en het bevorderen van de civil society. In zijn verkenning *De markt meester?* is met name de relatie tussen staat en markt aan de orde geweest. In de komende activiteiten komt ook de relatie tussen staat en civil society en tussen markt en civil society aan de orde. In zijn advies *Publiek onderwijs en private middelen* is de raad reeds - zij het voorzichtig en voorlopig - ingegaan op het

aspect van civil society. Hij heeft dit gedaan door uitdrukkelijk in het toetsingskader voor private geldstromen het criterium sociale cohesie op te nemen. Deze invalshoek vinden we ook in de serie Verkenningen 2002 die het kabinet heeft uitgevoerd en die in augustus 2001 is gepubliceerd.

In de inleiding van *Bedreven en gedreven. Een heroriëntatie op de rol van de Rijksoverheid in de samenleving* (Den Haag, augustus 2001) wordt door het SCP gesteld dat "het beleid van de regering inmiddels in het teken (is) komen te staan van de algemeen in de samenleving gevoelde zorg over een groeiend tekort aan sociale veiligheid en maatschappelijk verantwoordelijkheidsgevoel. Een antwoord werd gezocht in een beleid gericht op de bevordering van de sociale cohesie en een versteviging van de sociale infrastructuur."

Bedreven en gedreven signaleert in de relatie overheid en samenleving een aantal aspecten, onder meer

- de uitgesproken wens van de burger naar een effectieve en efficiënte overheid
- de wens naar een overheid die de burger zo min mogelijk in de weg staat
- meer vrijheid voor iedere burger in het gebruik van voorzieningen van de verzorgingsstaat
- de stijl en het functioneren van het openbaar bestuur
- de mate waarin de overheid zich gevoelig toont voor de vragen en behoeften van burgers
- de schepping van een gemeenschap van mensen die het vanzelfsprekend vinden met elkaar op één terrein te leven en zich ook op elkaar en op het geheel betrokken te voelen. De ruimte waarbinnen gemeenschappelijkheid van normen, waarden en politieke keuzen bestaat.

De normatieve ruimte voor de nationale gemeenschap houdt volgens de SCP inleiding op de verkenning *Bedreven en gedreven* twee facetten in. Het eerste facet betreft het zeker stellen van de veiligheid van de gemeenschap als samenleving. De burgers zien te vaak een wijkende en ontwijkende overheid waar ze een stellige en stellende verwacht hadden. Het tweede facet betreft de rol van de overheid als richtinggevende instantie die normatieve initiatieven neemt. "Juist in de moderne 'civil society' is de overheid zelf een belangrijke vormgevende partij in het maatschappelijke debat geworden."

In veel gevallen zal de overheid zelf niet optreden maar een grote mate van vrijheid laten aan partijen in het veld, die zich actief richten op het waarnemen van de belangen van individuele burgers en de gemeenschap als geheel. De overheid zal wel rekenschap vragen aan de partijen in het veld. *Bedreven en gedreven* geeft een fraaie samenvattende formulering waarin gepoogd wordt enkele van de elementen in hun verband weer te geven: "Tegenover een sterk op eigen belang gerichte burger, een verbrokkelend maatschappelijk middenveld en een sterk op een polarisatie tussen markt en staat gerichte

Europese ontwikkeling, vertegenwoordigt de overheid een algemeen belang dat verder reikt dan de staatsraison alleen. Het zichtbaar maken van het algemeen belang, het bewaken van de grenzen daarvan en het leiding geven aan de maatschappelijke discussie zijn daarmee belangrijke taken van de overheid geworden.”

Het onderwijs kan een belangrijke rol spelen bij de bevordering van de sociale cohesie en bij de versteviging van de sociale infrastructuur. Een verkennende studie naar civil society is in 2001 uitgezet en kan in 2002 leiden tot een adviesvraag in het kader van de tweede tranche. Hierbij kan eveneens worden opgemerkt dat de raad ook een verkenning *Internationalisering en multiculturaliteit* in voorbereiding heeft.

→ *Termijn verkenning Civil society: eerste kwartaal 2002*

→ *Termijn verkenning Internationalisering en multiculturaliteit: vierde kwartaal 2002*

In dit verband is ook de betrokkenheid van de samenleving in het algemeen en van de ouders in het bijzonder bij de school van belang. Ouders en school hebben als gemeenschappelijk belang dat het kind zich optimaal ontwikkelt met behulp van de mogelijkheden die de school biedt. Uit onderzoek blijkt dat ouders versterking van hun positie belangrijk vinden, vooral als het gaat om de aansluiting tussen opvoeding en onderwijs. Het gaat ouders dan - naast praktische zaken - vooral om het onderwijskundig beleid en het pedagogisch klimaat.

In vervolg op de beleidsnotities *De toekomst van de medezeggenschap in het primair en voortgezet onderwijs en in de BVE-sector* (januari 2001) en *Ouders en school: versterking van het partnerschap* (april 2001) zal een nieuwe opzet voor de medezeggenschap in het primair en voortgezet onderwijs en in de bve-sector worden voorgesteld. Het desbetreffende wetsvoorstel zal aan de raad voor advies worden voorgelegd.

→ *Over de termijn zal nog overleg met het ministerie plaatsvinden.*

3.2.4. Kennisintensivering

In 2001 is de raad een verkenning gestart over het onderwerp kennisintensivering 'Leren leren, leren werken, leren zorgen in een kennis- en netwerkmaatschappij'. Aanleiding tot de verkenning is de overtuiging dat kennis in de zich ontwikkelende kenniseconomie en netwerksamenleving een cruciale factor is. Dat geldt voor de snelle vernieuwing van producten en diensten, de (leer)processen waarmee mensen nieuwe kennis verwerven en creëren en de rol die het initiële en post-initiële onderwijs daarbij speelt. Deze overtuiging heeft ertoe geleid dat de raad in werkprogramma 2001 onder meer de

thema's kennisintensivering, verschuiving tussen initieel en post-initieel onderwijs en een leven lang leren heeft opgenomen. Deze thema's hebben onderling veel raakvlakken, reden waarom is besloten deze in samenhang te beschouwen in een gemeenschappelijke verkenningsfase. Deze verkenning zal tot stand komen mede op basis van interactie over belangrijke vraagstukken met personen en groepen uit de samenleving.

Basis voor de verkenning zijn enerzijds 'rijke leerbiografieën', die inzicht moeten geven in de verschillende vormen van leren. Anderzijds zal een inventarisatie plaatsvinden naar de 'instrumentaties' die inmiddels in het kader van de maatschappelijke gerichtheid op een leven lang leren zijn ontwikkeld door departementen, branche-organisaties, bedrijven en consumentenorganisaties.

→ *Termijn verkenning: tweede kwartaal 2002*

Het thema 'Kennisintensivering' heeft ook raakvlakken met andere adviesonderwerpen en thema's die tot het adviesprogramma van de raad behoren. Te noemen is de in 2001 uitgebrachte verkenning over marktwerking in het onderwijs. De snelle (economische) ontwikkelingen noodzaken de scholen de klassieke rol van 'kennisoverdrager' te verlaten en te transformeren van aanbieder van onderwijsprogramma's naar ontwerper van leerprocessen en leeromgevingen, waarbij ook vragen uit de markt en de samenleving aan de orde zijn.

De verkenning zal uitmonden in een aantal adviesthema's, waarvan de raad van oordeel is dat nadere advisering wenselijk is.⁵ Uit de aard van de verkenning zal het onderwerp 'een leven lang leren' in relatie tot de transparantie van de 'markt' zeker een onderwerp zijn dat nadere doordenking behoeft.

→ *Nadere advisering zal plaatsvinden in het vierde kwartaal 2002.*

In het kader van dit thema is voor de komende periode het adviesonderwerp 'Band tussen onderwijs en onderzoek' opnieuw geprogrammeerd. Advisering is afhankelijk van de uitkomst van een door de AWT en de Commissie van Overleg Sectorraden (COS) uit te voeren gezamenlijke verkenning op het gebied van het onderwijsonderzoek. Dit in het kader van het thema 'Verkenningen onderwijsonderzoek' dat het kabinet op de verkenningen-agenda van de AWT heeft geplaatst met als motief: "het gevoelen dat er sprake is van een aantal grote maatschappelijke veranderingen die repercussies hebben voor het onderwijs, maar waarop binnen het onderwijsonderzoek nog niet voldoende wordt gereflecteerd."

⁵ Ook de uitkomsten van de nog uit te brengen verkenning *De zilveren generatie in het onderwijs* zullen hierbij worden betrokken.

Deze AWT-verkenning zal naar verwachting eind 2001 worden uitgebracht.

De Onderwijsraad is gevraagd, in samenwerking met de AWT, te bezien wat thans de relatie is tussen onderwijsonderzoek, inclusief toegepast onderzoek, en onderwijspraktijk en hoe de bruikbaarheid van de resultaten van dit onderzoek voor de praktijk kan worden vergroot.

Afgesproken is de uitkomsten van de AWT-verkenning af te wachten. Mede op grond van deze uitkomsten zal nader overleg met ministerie plaatsvinden over de adviesaanvraag. Voorzien is dan ook dat met de voorbereiding van dit adviesonderwerp eerst kan worden gestart begin 2002.

→ *Als termijn is voorzien: derde kwartaal 2002.*

3.2.5. Competenties en curriculum

In 2001 heeft de raad geadviseerd over de toekomst van de basisvorming. De raad onderscheidt hierbij ontwikkelingen voor de korte termijn en voor de lange termijn. De raad zal over laatstbedoelde ontwikkelingen in een afzonderlijk advies ingaan. Hierin zal ook aandacht worden geschonken aan mogelijke competenties in het voortgezet onderwijs. Verder zal de raad in 2002 adviseren over de nieuwe kerndoelen voor het basisonderwijs naar aanleiding van de uitkomsten van de daartoe ingestelde commissie Kerndoelen.

Ook zal de raad in 2002 adviseren over (nieuwe) arrangementen voor examinering in relatie tot het begrip competenties. Op deze beide adviesonderwerpen wordt verderop ingegaan.

Het ontwikkelen van competenties is vooral van belang waar de aansluiting met de arbeidsmarkt in het geding is. De nadruk zal dan ook liggen op het middelbaar en hoger beroepsonderwijs. In zijn advies over de nota *Koers BVE*⁶ heeft de raad reeds gewezen op de wenselijkheid van competenties en de gevolgen daarvan voor de kwalificatiestructuur⁷. In dit verband kan worden opgemerkt dat competentiegericht leren ook mogelijkheden biedt ter verbetering van de doorstroom vmbo-beroepsonderwijs, leidend tot een doorlopende leerweg. Een doorlopende leerweg veronderstelt dat de in- en uitstroommomenten van vmbo, mbo en hbo in een verticale kolom op elkaar aansluiten.

Hoewel op dit moment nog geen sprake is van een concrete adviesvraag, kan er - samenhangend met het voorgaande - een aantal mogelijke adviesonderwerpen worden geïndiceerd, zoals de vraag naar een breed of smal curriculum, de pedagogisch-didactische identiteit van het beroepsonderwijs en een verdere

⁶ Onderwijsraad, *Koers BVE*, Onderwijsraad, Den Haag, 2000.

⁷ Onderwijsraad, *WEB: werk in uitvoering*, Onderwijsraad, Den Haag, 2001.

gedachtevorming over een mogelijke balans tussen een verticale en horizontale opbouw van het onderwijs. Dit laatste onderwerp sluit overigens nauw aan bij de discussie die wordt gevoerd in het kader van de evaluatie van de WEB. Het zal als adviesonderwerp worden opgenomen in de eerste tranche van advisering. Mede in het licht van genoemde evaluatie ligt een nadere oriëntatie op competentiegericht leren in relatie tot ontwikkelingen in de beroepskolom voor de hand. In het verlengde hiervan kan worden opgemerkt dat er ook een relatie bestaat met de doordenking van de wijze waarop de organisatie van leertrajecten in de toekomst gestalte krijgt. Dit laatste is als afzonderlijk thema in het werkprogramma opgenomen. Over een nadere specificatie van de adviesvraag en over de adviestermijn zal met het ministerie worden overlegd. Mede gelet op het karakter van het adviesonderwerp is te voorzien dat bij de adviesvoorbereiding in ieder geval externe deskundigheid zal worden ingeschakeld.

→ Termijn: derde kwartaal 2002.

In het kader van het thema "competenties en curriculum" komen ook de volgende adviesonderwerpen aan de orde:

1. examensystemen;
2. nieuwe kerndoelen basisonderwijs.

ad 1. Examensystemen

Competenties en vaardigheden als opbrengst van formeel en informeel leren winnen aan belang. De vraag is hoe de relatie tussen opleiden en examineren er uit moet zien. Welke vormen van koppeling en ontkoppeling zijn mogelijk en wenselijk? Daarbij moet zowel recht worden gedaan aan de eigen verantwoordelijkheid van de onderwijsinstelling als aan die van de overheid voor de kwaliteit van de opbrengst van het onderwijs. Het (secundair en hoger) beroepsonderwijs (met inbegrip van het landbouwonderwijs) vraagt daarbij bijzondere aandacht. In de diverse sectoren van het onderwijs worden initiatieven ontwikkeld om tot verbetering van de examinering en de kwaliteitsborging te komen. Te noemen zijn in dit verband het advies van de Stuurgroep Examens mbo *Examinering mbo* (17 mei 2001) en *Examinering* (14 juni 2001). Ook de ontwikkelingen in het hoger onderwijs op gebied van kwaliteitszorg en -borging zullen bij deze adviesvraag worden betrokken.

In het Onderwijsverslag 1999 heeft de inspectie ruim aandacht besteed aan het onderwerp examens. Zij signaleert verschillende maatschappelijke en onderwijskundige ontwikkelingen die van invloed zijn op examens en examinering. Een citaat: "Variëteit, flexibiliteit, differentiatie, individualisering en nieuwe technieken zullen in de komende jaren het beeld en de vormgeving van examens veranderen."

Het advies zal de varianten van koppeling en ontkoppeling tussen opleiden en examineren voor de onderscheiden onderwijssectoren nagaan en mede afwegen in het licht van (nieuwe) systemen om competenties vast te stellen.

Het is de bedoeling dat het advies in deze bredere context wordt geplaatst. Het advies heeft een verkennend karakter. De raad zal ter voorbereiding van zijn advies externe deskundigheid betrekken, al dan niet in de vorm van expert meetings.

→ *Termijn: tweede kwartaal 2002.*

ad 2. Nieuwe kerndoelen basisonderwijs

Problemen met de kerndoelen betreffen zowel de hoeveelheid als de helderheid van de doelen zoals nu omschreven. Het kerndoelenprogramma blijkt ten eerste overladen, zodat scholen noodgedwongen op doelen inleveren. Doordat kerndoelen vaak op vrij globaal niveau en weinig precies geformuleerd zijn, is het scholen verder onvoldoende duidelijk op welke doelen eventueel wel, en op welke in ieder geval niet kan worden ingeleverd. Er zijn daardoor onvoldoende garanties dat werkelijk cruciale doelen behouden blijven. Concretisering van de kerndoelen kan dit verschijnsel tegengaan. Op 8 mei 2001 is door de staatssecretaris van Onderwijs, Cultuur en Wetenschappen de commissie Kerndoelen ingesteld (de commissie-Wijnen).⁸ De commissie heeft tot taak nieuwe kerndoelen voor het basisonderwijs te ontwikkelen. Deze commissie zal naar verwachting eind 2001 haar werkzaamheden beëindigen.

De commissie is verzocht bij haar werkzaamheden onder meer gebruik te maken van het advies van de Onderwijsraad over leerstandaarden (*Zeker weten: leerstandaarden als basis voor toegankelijkheid*, 6 oktober 1999). De raad zal worden gevraagd over de concretisering van de nieuwe kerndoelen basisonderwijs en het kabinetsstandpunt terzake advies uit te brengen.

Over de specificering van de adviesvraag en over de adviestermijn zal naar verwachting begin 2002 nader overleg met het ministerie plaatsvinden. Afhankelijk van het uitbrengen van de beleidsreactie op het eindrapport van de commissie Kerndoelen

→ *is advisering in het eerste kwartaal 2002 voorzien.*

3.2.6. Organisatie van leertrajecten

⁸ Uitleg 40, nr. 13, 16 mei 2001

In 2001 heeft de raad een verkenning 'e-Learning' gestart, die naar verwachting rond de zomer van 2002 zal worden afgerond.⁹ Het vertrekpunt van de verkenning wordt gevormd door de focus te richten op leerprocessen en lerenden. Van hieruit wordt het verband gelegd met stimulerende leeromgevingen, op te vatten als een sociaal systeem, gericht op de permanente ontwikkeling en certificering van menselijke kennis en competenties in een bepaald domein. In het licht hiervan worden gevolgen bezien van het internet onder meer voor lerenden en docenten, voor scholen als organisaties en voor het onderwijsbeleid. Hierbij zal onderscheid worden gemaakt tussen gevolgen voor het traditionele onderwijs en gevolgen die zich buiten het traditionele onderwijs manifesteren. Op die manier kan duidelijk worden in hoeverre *web enabled* leren zich ook tot een zelfstandige vorm van leren kan ontwikkelen.

Samenhangend hiermee doet de vraag zich voor in hoeverre technologische ontwikkelingen van invloed kunnen zijn op de organisaties van (individuele) leertrajecten. De samenleving ontwikkelt zich naar een kennissamenleving, waarin traditionele patronen aan slijtage onderhevig zijn: een samenleving die zich kenmerkt door heterogeniteit, netwerken en keuzes die niet meer op voorhand vaststaan. Deze ontwikkeling heeft betekenis voor het onderwijs en voor de wijze waarop het leren moet worden georganiseerd. Het onderwijsaanbod zal maatwerk moeten zijn. Centraal hierbij staat de rol van de docent als organisator en begeleider van leertrajecten. Welke betekenis heeft het voorgaande voor het beleid op het niveau van de onderwijsinstelling? En welke gevolgen heeft dit voor de mate en de wijze van overheidssturing?

De trajectdiscussie komt ook naar voren als het gaat om de doordenking van de verticale beroepskolom.¹⁰ Onderwijsbeleid kan vanuit leertrajecten worden opgezet en zal dan niet direct werken met de gebruikelijke beleidsgrootheden of zal deze op een andere manier inzetten. Het onderwerp 'de organisatie van leertrajecten in de toekomst' vereist een bredere aanpak dan die alleen vanuit een technologische invalshoek. Over een nadere specificatie van de adviesonderwerpen zal nader worden overlegd met het ministerie. De raad is voornemens in het kader van de adviesvoorbereiding externe deskundigheid te betrekken al dan niet in de vorm van hoorzittingen en/of individuele consultaties.

→ *Termijn: vierde kwartaal 2002*

3.2.7. Speciale groepen

In aansluiting op de in 2001 uit te brengen raadsadviezen over de gewichtenregeling en het onderwijs in allochtone levende talen zal de raad

⁹ In deze verkenning is ook opgenomen het in het werkprogramma 2001 geprogrammeerde onderwerp 'virtueel hoger onderwijs'.

¹⁰ zie ook thema 5

worden verzocht advies uit te brengen over aspecten van programma's en voorzieningen voor twee- tot zesjarigen. Ter toelichting kan het volgende dienen.

De voor- en vroegschoolse educatie (VVE) is in veel westerse landen een beleidsthema met een hoge prioriteit. De toename van het percentage werkende vrouwen met jonge kinderen enerzijds en de overtuiging dat beleidsmaatregelen hieromtrent het achterblijven van kinderen in het onderwijs kan doen afnemen anderzijds, zijn factoren die deze prioriteit beïnvloeden. Waren in het verleden de functies van de voorzieningen nog verschillend (respectievelijk opvang en voorbereiden op het onderwijs), nu wordt de discussie over de kwaliteit van de kinderopvang ook gevoerd over de educatieve aspecten daarvan.

De overheid heeft in het recente verleden extra middelen voor VVE ter beschikking gesteld aan gemeenten met veel achterstandsleerlingen. Er zijn wel enkele kwalitatief hoogwaardige programma's, maar gestandaardiseerde kwaliteitsnormen voor programma's zijn nog niet ontworpen.¹¹ Ook kan worden opgemerkt dat het VVE-veld bestuurlijk versnipperd is, dat de toezichtsvraag nog steeds actueel is en dat de kwalificatie-vereisten voor functionarissen in het veld nog niet helder zijn. Tevens is de vraag aan de orde naar een heldere en eenduidige financieringsstructuur.

In het kader van het in het najaar van 2001 uit te brengen advies over de gewichtenregeling zal door de raad wel worden ingegaan op de plaats van VVE binnen de bestrijding van onderwijsachterstanden, maar zal geen concrete uitwerking van bovengenoemde vraagpunten worden gegeven. De raad zal in een nadere advisering daarop terugkomen waar het gaat om versterking van aspecten van de voor- en vroegschoolse educatie. Met het ministerie zal nog worden overlegd over de concrete adviesvraag.

→ *Termijn: eerste kwartaal 2002*

¹¹ zie ook: Onderwijsraad, advies *Voorschools en buitenschools. Dwarsverbindingen, verantwoordelijkheden*, juni 1998, Den Haag.

Bijlage 1: Overzicht raadsleden per 1 januari 2001

Voorzitter:

Prof.dr. A.M.L. van Wieringen

Hoogleraar onderwijskunde, Universiteit van Amsterdam

Leden:

Ing. A. Aboutaleb

Directeur Forum, instituut voor multiculturele ontwikkeling

Drs. G.T.C. Bonhof

Lid College van Bestuur, Hogeschool van Amsterdam

Dr. H.W.A.M. Coonen (vice-voorzitter)

Landelijk programma-manager innovatie lerarenopleidingen

Mr. H.G.M. Giezeman

Directeur Nederlandse Maatschappij voor Nijverheid en Handel

Dr. N.J. Ginjaar-Maas

Oud-Staatssecretaris Onderwijs en Wetenschappen en

Voorzitter Raad van Toezicht, Hogeschool Zeeland

Drs. A. de Groot-Toker

Docent Turks en leerlingbegeleider in VMBO,

Zuiderparkcollege in Rotterdam

Drs. A. Grotendorst

Partner Kessels & Smit The Learning Company

Drs. A. Honing-Boele

Docent (ortho)pedagogiek, Christelijke Hogeschool

De Driestar in Gouda

Prof.dr. P.A. Kirschner

Hoogleraar onderwijstechnologie bij OTEC,

Open Universiteit Heerlen

Prof.dr. H. Maassen van den Brink

Hoogleraar economie van het huishouden,

Landbouwwuniversiteit Wageningen en hoogleraar
micro-economie, Universiteit van Amsterdam

Prof.dr. G.W. Meijnen

Hoogleraar onderwijskunde, Universiteit van Amsterdam

Y. Moerman-van Heel

Plaatsvervangend voorzitter College van Bestuur
Willem I-College, 's Hertogenbosch

C.J.W.B. Slee-Straathof

Bovenschools manager primair onderwijs, Gouda e.o.

Prof.dr. J.G.L. Thijssen

Hoofd afd. Research & Development, Rabobank Nederland en
hoogleraar onderwijskunde, Universiteit Utrecht

Prof.mr.drs. B.P. Vermeulen

Hoogleraar staats- en bestuursrecht, Vrije Universiteit Amsterdam
hoogleraar onderwijsrecht Katholieke Universiteit Brabant en
Katholieke Universiteit Nijmegen

Prof.dr. F. A. van Vught

Rector magnificus en voorzitter College van Bestuur,
Universiteit Twente

Secretaris:

Drs. A. van der Rest

Bijlage 2: Overzicht medewerkers secretariaat per 1 september 2001

Secretaris/ Directeur

drs. Adrie van der Rest

Financiële zaken

Wil Kortenbach

Voorlichting

drs. Carolien Nout

Wetenschappelijke staf

mr. Ton Vis (coördinator en plv. secretaris)

Stafmedewerkers

drs. Marian de Bakker

dr. Niek van den Berg

drs. Harry Dobbelaar

dr. Marian van Dyck-Lovink

drs. Carla de Koning

mr. Cees van Leest

dr. Fré Riemersma

dr. Saskia Schenning

drs. Antoinette van Wanroij

Algemene Zaken

drs. Marie Gresnigt-Bakx (hoofd)

Wim Donkervoort (facilitair medewerker)

Chitra Rangoe (administratief medewerker)

Agnes Schüller (documentalist)

Bijlage 3: Mogelijke adviesonderwerpen zoals neergelegd in de brief d.d. 12 juli 2001 van de minister van Onderwijs, Cultuur en Wetenschappen.

In het navolgende wordt een overzicht gegeven van de door de minister van Onderwijs, Cultuur en Wetenschappen genoemde mogelijke adviesonderwerpen in zijn brief van 12 juli 2001. De cursief aangegeven onderwerpen maken deel uit van de

eerste tranche van het werkprogramma 2002-2003 van de raad. Omwille van de volledigheid zijn ook de 2002 verkenningen toegevoegd.

Thema's en onderwerpen

1. Marktcoördinatie

- *het realiseren van marktcondities als open toetreding, aanbodsvariëteit, externe aanbod, keuze vrijheid van onderwijsdeelnemers;*
- *ouders als consumenten, partners of eigenaren;*
- *een individueel budget bij specifieke onderwijsbehoeften;*
- *het meenemen van de bekostiging naar een niet-bekostigde instelling;*
- *het flexibiliseren van les- en collegegelden;*
- *het bekostigen van basis- en aanvullende pakketten;*
- *de verantwoordelijkheid van de overheid voor kleine opleidingen.*

2. Deregulering, beleidsvoerend vermogen, organisatie en leraren

- *route verzelfstandiging; school heeft ruimte, kracht, vertrouwen;*
- *de veranderende rol van het Regionale en het Agrarisch Opleidingscentrum;*
- *een nieuwe rol van docenten;*
- *de toerusting van het management;*
- *verkenning 'Scholen als kennisondernemingen'.*

3. Civil society

- *medezeggenschap;*
- *studie Civil Society;*
- *verkenning 'Internationalisering en multiculturaliteit'.*

4. Kennisintensivering

- *de vraag hoe het ontstaan van "toppen in een hoogvlakte" in het hoger onderwijs te bevorderen;*
- *het meer gebruik maken van "werkleren" en werkervaring;*
- *een persoonlijke ontwikkelingsrekening;*
- *de transparantie van de levenslangleren-markt;*
- *verkenning Kennisintensivering en LLL.*
- *band tussen onderwijs en onderzoek*
- *verkenning zilveren generatie*

5. Competenties en curriculum

- *de balans verticale/horizontale opbouw van het onderwijs;*
- *een pedagogisch-didactische identiteit van het beroepsonderwijs, inclusief de genderaspecten daarvan;*
- *uitbouw van duaal onderwijs en inbouw van "elders verworven competenties";*
- *een breed of smal curriculum;*
- *examensystemen;*
- *nieuwe kerndoelen basisonderwijs.*

6. Organisatie van leertrajecten

- *mogelijkheden van e-learning;*
- *het leren op meerdere plaatsen als streefbeeld;*
- *beleid maken vanuit functies van onderwijs in plaats van vanuit grootheden als gebouwen, roosters, examens e.d.;*
- *verkenning e-Learning.*

7. **Speciale groepen**
- versterking van voor- en vroegschoolse educatie;
de aanpak van zorg- en achterstandsbeleid.